

Objektisäännön mutkistamista

HENNO RAJANDI — HELLE METSLANG *Määrämat ja määratud objekt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Valgus, Tallinn 1979. 45 s.*

Teos Määrämat ja määratud objekt (MMO) asettaa tehtäväkseen esittää uuden hypoteesin viron partitiivi- (PO) ja totaaliobjektin (TO) opposition selittämiseksi. MMO yhtyy erheelliseen selitykseen, jonka mukaan PO ilmaisee »toiminnan jatkuvaa, päättymätöntä, imperfektiivistä aspektia», TO taas »päättynyttä, perfektiivistä aspektia». Selityksessä on muuan perinnäisen kieliopin tavallinen virhe: pyritään selittämään binaariopposition molemmat jäsenet sen sijaan, että selitettäisiin vain tuntomerkinen jäsen, jolloin saadaan yksinkertaisempi ja lyhyempi sääntö. On ilmeistä, että viron kielessä tuntomerkinen jäsen on TO, koska sitä on tekstissä esiintyvistä objekteista vajaa kolmannes, ts. viron kielessä objekti on useimmiten PO, vain määrätapauksissa TO (Tauli 1968: 216). Olennaisempi virhe on selitys, että TO ilmaisee (ainoastaan) päättynyttä toimintaa. Päättynyt toimintahan voi merkitä vain menneessä ajassa tapahtunutta toimintaa. Tuota selitystä vastaan puhuu jo sekin, että TO:ta pidetään myös tulevaisuuden ilmaisimena. Lause *Homme ma kirjutan (ühe) luuletuse* 'huomenna kirjoitan (yhden) runon' ei suinkaan ilmaise päättynyttä toimintaa. Sitä ei voi tulkita niinkään, että ilmaistaisiin toiminnan päättyvän tulevaisuudessa, sillä kaikenlainen toimintahan päättyy joskus, myös PO:hon liittyvä, esim. *Homme ma kirjutan luuletust* 'huomenna kirjoitan runoa'. Lauseessa *Homme ma kirjutan luuletuse* TO:lla ei ilmaista toiminnan päättynisyyttä vaan *resultatiivisuutta* (Tauli 1968: 216—, 1980: 50, 54—), ts. että kirjoitan runon valmiiksi. Ajan suhteen resultatiivisuus on neutraali. TO:n yhteydessä verbi voi ilmaista menneessä ajassa, nykyhetkessä tai tulevaisuudessa tapahtuvaa toimintaa tai toimintaa abstraktisti, ilman aikakategoriaa. Esim.

Nii on õieti vanemad need, kes oma tõenõudmisega sunnivad lastele peale nende esimesed valed. Selle tõttu võib mõne päris pimedat tööpoolest muuta nägijaks. Lisäksi resultatiivisuutta ilmaiseva TO-lause voi samalla ilmaista myös kestävä, jatkuvaa, päättymätöntä toimintaa tai tilaa, minkä sanotaan olevan PO:n tunnus. Esim. *Keegi ei näe neid, kuigi need ulatuk-sid üle metsa, sest vihm katab need vaatajate eest, kuigi neid oleks mõnel õuel kõndimas seal eemal mööda märga teed. Aeg lendas kiiresti, tuues järjest lähemale meie ärasõidutunni. Nad moodustavad meie erarohtaia, mille võti on meie endi käes.* (Lisää esimerkkejä Tauli 1968: 220—.) MMO ei edes mainitse resultatiivisuutta, vaikka aiemmat tutkimukset ovatkin erityisesti korostaneet tätä näkökohtaa (Denison 1957, Kont 1963, Admann 1974). Mutta MMO:n tekijöitä ei kiinnosta kysymys verbin aspektista vaan nominiin liittyvä ongelma.

MMO lähtee selityksestä, jonka mukaan PO ilmaisee »epämääräistä osaa», TO »kiinteää kokonaisuutta». MMO:n mukaan tämä selitys on epämääräinen, ja MMO tahtoo esittää sen tilalle oman hypoteesinsa. Sen lähtökohtana ovat lauseet (3) *Teet tellis seapraadi* 'T. tilasi sianpaistia' ja (4) *Teet tellis seaprae* 'T. tilasi sianpaistin'. MMO käyttää TG-kieliopin mukavaa mutta epätarkoituksenmukaista metodia, jonka mukaan operoidaan vain itse muodostetuilla lauseilla. Kun kyseessä on objekti, on kontekstilla tärkeä osa. MMO:n mukaan lauseen 3 voi muodostaa »ilman minkäänlaista täydentävää kontekstia aivan luontevasti», lausetta *Tõnu tellis taksot* 'T. tilasi taksin' taas ei. Todellisuudessa molemmat lauseet voidaan muodostaa ilman kontekstia, mutta molemmat ovat siinä tapauksessa luonnotomia, koska sellaisia lauseita ei todellisuudessa esiinny ilman kontekstia. Valitettavasti MMO ei kerro, millaisessa tilanteessa lauseet 3 ja 4 ovat mahdollisia, vaan väittää, että »kommunikatiivisesti» lauseet 3 ja 4 ovat »samantapaiset, tiedottavat adekvaatisti yhdestä ja samasta teosta» (s. 5). Tässä tapauksessa on puhe vain päättyneestä toiminnasta, joten 3 ja 4 eivät ole samamerkityksisiä eivätkä luontevia. Jos puhutaan sian-

Kirjallisuutta

paistista, jonka Teet tilasi ravintolasta kotonaan järjestämiään suuria illallisia varten, on oikein vain lause 4, koska kyseessä voi olla vain sianpaisti kokonaisuutena. Jos puhutaan siitä, mitä paistia minä otin Teetin juhlapöydässä, oikein on vain lause *Ma võtsin seapraadi*. Konkreettina tilanteena MMO esittää tilausdialogin ravintolasta. MMO:n mukaan tarjoilija voi kysyä *Kumba te võtate — seapraadi või karbonaadi?* tai *Kumma te võtate — seaprae või karbonaadi?* Luontevammalta tuntuu kyllä *seaprae*. Kun ruokalistassa on *supp*, *seapraad*, *kolletid*, on luontevampi ja kielellisesti oikeampi tilaus *Ma võtan supi ja seaprae/kolletid*, sillä ruokalistassa esiintyvät ja tarjoiltavat ruoat käsitetään kokonaisuusiksi. MMO kuitenkin väittää, että tässä ei voi sanoa PO:n ilmaisevan epämääräistä osaa ja TO:n kokonaisuutta. MMO:n mukaan tässä on kyseessä »aineen» ja »osan» oppositio.

MMO:n sääntö annetaan aluksi muodossa: jos objektinomi on »aine», on PO; jos »esine» (*asi*), objektin valinta riippuu aspektista: jos aspekti on imperfektiivinen, PO, jos perfektiivinen, TO. Sianpaisti (kuten jäätelökin) on MMO:n mukaan »konsistenssiltaan horjuva» objekti, jonka voi käsittää sekä »aineeksi» että »esineeksi». Väitetään, että säännöt, »jotka tarkasti määrittäisivät, mikä ja milloin tajutaan "esineeksi" tai "aineeksi", eivät ole lingvististen mahdollisuuksien rajoissa». Yksityiset vihannekset kuten kurkku, kaali ja lanttu ovat »esineitä», mutta ne voi käsittää myös »aineeksi», kuten lauseessa *osti kurkkua, kaalia ja lanttua*. Erillisessä lauseessa *Tõnu käänsi runoutta* runouden »aineellisuus» on ennustettavissa (s. 9). Mutta konteksti voi tehdä runoudesta »esineen». MMO:ssa väitetään kyllä (s. 12): »Esine on luonnostaan kokonaisuus, "aine" on luonnostaan vailla kokonaisuutta. Paremmen puutteessa voisikin "esinettä" nimittää myös "kokonaisuudeksi" ja "ainetta" "osaksi".» Terminologisesti on vaihtoehtoja »jaoton — jaollinen», »kokonaisuus — osa», »esine — aine» MMO:n mielestä viimeksi mainittu neutraalein ja yleisin. Omasta mielestäni viimeinen pari on vähiten sopiva. Se perustuu siihen epä-

psykologiseen edellytykseen, että kielenkäyttäjät jakaa kaikki lekseemit »esineisiin» ja »aineisiin». Termiparissa »kokonaisuus — osa» on opposition toinen jäsen tietenkin virheellinen, mutta sitä jäsentä varten ei tarvitakaan termiä, koska se on tuntomerkitön, kuten myös MMO:ssa muualla (s. 30) aivan oikein huomauteaan. Jos sille halutaan antaa nimi, se voi olla »kvantiteetiltaan indefiniittinen».

Termiparin »esine — aine» puutteellisuutta osoittaa sekin, että sitä voi käyttää vain yksiköllisestä objektinominista. Tämän puutteen korjaamiseksi MMO joutuu turvautumaan uuteen oppositioon: »komplekti — satunnainen joukko» (s. 14—). »Komplekteihin» kuuluvat esimerkiksi šakkinappulat, korvarenaakat, tekohammat, helmet 'helminauha', silmälasit. »Komplektin» tapauksessa esiintyy TO, »satunnaisen joukon» PO. MMO:n tekijät suhtautuvat tulevaisuuden teoriaan varovan optimistisesti: »Käsittelyn otetta laajentamalla pystytään tulevaisuudessa ehkä vapautumaan "esineestä", "aineesta", "komplektista" ja "satunnaisesta joukosta" ja palauttamaan ne johonkin yleisempään "rajattuus — rajaamattomuus" (piiritletus — piiritlematus) -oppositioon» (s. 14). Itse asiassa olemme vapaita kaikista mainituista oppositioista jo nyt, jos hyväksymme yksinkertaisen säännön: TO esiintyy silloin, kun ilmaistaan resultatiivisuutta ja objektin lekseemin tarkoite käsitetään kokonaisuudeksi (Tauli 1968: 216, 1980: 50).

Kappaleessa »Syntagmaattisia seikkoja» tullaan MMO:n päteemaan. Käsittelyn lähtökohtana ovat lauseet (41) *Oskar ostis Olgale jäätist* 'O. osti O:lle jäätelöä', (42) *Olga andis jäätise koerale* 'O. antoi jäätelön koiralle'. Tekijät väittävät aivan oikein, että vain lause 41 voi aloittaa tekstin, samoin että ensimmäisessä lauseessa on kieliopillisesti määräytyvää vain objektin paikka, toisessa lauseessa myös objektin sija, mikäli se seuraa lausetta 41 ja jäätelö on täsmälleen sama kuin lauseessa 41. Sitä vastoin omituinen olisi järjestys (41) *Oskar ostis Olgale jäätist*, (44) *Olga andis koerale jäätist*. Tämän jälkeen tekijät koettavat vasta-

ta kysymykseen, miksi järjestyksessä 41 42 pitää esiintyä TO. Puhujan ja kuulijan tietojen ja muistin psykologisen pohdiske- lun jälkeen he tulevat termeihin *määrämat* 'epämääräinen' ja *määratud* 'määräinen'. Tieteellisessä työssä tulisi kyllä käyttää noiden huonojen käännöslainojen sijasta kansainvälisiä termejä *definiittinen* ja *indefiniittinen*. Nämä termit MMO määrittelee seuraavasti: »Ne ajatuskohteet, jotka oletettavasti eivät vielä ole kulkeneet kuulijan välittömän tajunnan kautta ja jotka eivät siis ole sijoittuneet kestonmuistiin uudessa, aluksi vain puhujan tuntemassa konkreetissa yhteydessä, puhuja muotoilee samalla tavalla, sanokaamme "epämääräiseksi". - - Ne ajatuskohteet taas, jotka kuulijan tiedoissa ovat jo sijoittuneet konkreettiin yhteyteen ja jotka tarvitsee mainita uudelleen seuraavien, taas uusien tietojen ankkuroimiseksi, hän muotoilee toisin, sanokaamme "määräiseksi".» (S. 22—23.) MMO väittää perusteettomasti: »Varmaan kaikissa luonnollisissa kielissä on kieliopillisia keinoja, jotka auttavat erottamaan - - epämääräisyyden määräisyydestä.» (S. 23—.) MMO:n mukaan ilmauksessa *ostis Olgale jäätist/jäätise* on objektin epämääräisyyden (huomaa: opposition tunto- merkittömän jäsenen) yhtenä kieliopillisenä tunnuksena objektin painollinen asema painottoman adverbiaalil jäljessä. Todellisuudessa tähän ei tarvitse tuoda viron kielessä esiintymätöntä kieliopillista kategoriaa »epämääräinen» eikä tässä ole kysymyksenä objekti- vaan sanajärjestys- säännöstä: objekti sijaitsee tässä adverbiaalil jäljessä, koska se on (lause)painollinen. Sanaliitossa *andis jäätise koerale* on MMO:n mukaan objektin »määräisyyden» tunnuksena painoton asema painollisen adverbil edellä. Todellisuudessa tässä ei ole kysymyksessä objektin »määräisyyden» kieliopillinen ilmaiseminen vaan adverbiaalil asema: adverbiaalil on objektin jäljessä, koska se on tässä lausepainollinen.

MMO:n objektisäännön mutkistaminen jatkuu. »Määräisyyden» oppositio yhdistetään edellisen kappaleen oppositioihin. »Epämääräinen» objekti voi olla »esine» tai »aine», »komplekti» tai »satunnai-

nen joukko» (*jäätist/jäätise, pärleid/pärtlid*). »Määräisen» objektin osalta tulee puheeksi uusi käsite: »samatarkoitteisuus jo tiedossa olevan kanssa». Jos se on täydellinen, jos määräinen objekti-nomini merkitsee täsmälleen, sekä laadultaan että määrältään, jo tunnettua ja jos puhuja myös haluaa osoittaa tämän täydellisen samatarkoitteisuuden, silloin tulee määräinen objekti-nomini ilmaista »esineenä» tai »komplekti-na», olipa sen kanssa täysin identtinen, aiemmin jo ilmaistu epämääräinen tarkoi- te »esine» tai »aine», »komplekti» tai »satunnainen joukko» (s. 25). Itse asiassa puhujan ei tarvitse ottaa huomioon »määräisyyttä», ei »samatarkoitteisuutta» eikä »esine/aine»-konsistenssia vaan pelkäs- tään se, onko kyseessä kokonaisuus. Jos lausetta 41 seuraa lause 42, siinä on TO siitä syystä, että Olga antoi koiralle koko Oskarin ostaman jäätelön (kokonaisuute- na). Objekti ei tarvitse mitään kieliopillista tunnusta ilmaisemaan, että kyseessä on sama jäätelö, jonka Oskar osti, niin kuin sitä ei tarvitse subjekti eikä adverbiaalil- kaan. Vrt. lausetta 41 seuraaviin lauseisiin: *Jäätis oli väga maitsev. Olga rõomustas väga jäätise üle* 'Jäätelö oli hyvin maukasta. Olga ilahtui kovasti jäätelöstä'.

MMO mainitsee esimerkkejä runouden, jäätelön ja ruusujen »esineistämisestä» (*asjastamine*, MMO:n ilmaus). Esimerkkejä PO — TO-oppositiosta ovat muun muassa (61) *Oskar saatis Olgale roose. Kui ta läbi lukuaugu kõrvaltuppa piilus, jagas Olga neid parajasti töökaaslastele*. (63) *Oskar saatis Olgale roose. Kui Olga teada sai, kes on saatja, jagas ta roosid töökaaslastele*. MMO toteaa, että »äskeisten esimerkkien valossa pyrkii "osa — kokonaisuus"-käsitys taas nostamaan päätään» ja »täytyy tunnustaa, että objek- tin määräisessä asemassa on "osa — kokonaisuus"-käsitys jonkin verran lähempänä totuutta kuin epämääräisessä asemassa» (s. 26). MMO väittää, että »epämääräisessä asemassa kuten - - tilasi sianpaistin/ sianpaistia, - - osti jäätelön/jäätelöä ei partitiivililla ole mitään tekemistä "osan" kanssa» (s. 26—). Se on totta. Sen sijaan tässä on kysymys indefiniittisestä kvantu- mista. MMO pyrkii osoittamaan 'kokonai-

Kirjallisuutta

suus'-käsitksen »epämääräisessä» asemassa kelpaamattomaksi sillä argumentilla, että »koko maailmassa oleva jäätelö ja kaikki olemassa olevat ruusut eivät ole vakavasti otettava vertailukohta» (s. 27). Tämä ei tietenkään ole vakavasti otettava argumentti. 'Kokonaisuuden' merkityksen määrää se tilanne, jossa jokin käsitetään kokonaisuudeksi. MMO kontrolloi vielä »osa — kokonaisuus»-käsitksen mielekkyyttä määräisessä asemassa itse muodostettujen, ei kovin onnistuneiden esimerkkien avulla. Tullaan aivan oikeisiin päätelmiin, että TO:sta »seuraa kokonaisuus» (s. 28), että PO:n »osan» käsite on »varmaan liiallisen analysoinnin tuotetta» ja että PO on tuntomerkitön, TO tuntomerkinen kategoria (s. 30). Viimeksi mainittua väitettä seuraava selitys pyrkii kokoavasti perustelemaan, miksi MMO:n tekijät hylkäävät 'kokonaisuus'-käsitksen. Selitys on kaikkea muuta kuin selkeä. Koko teksti on seuraavanlainen:

Niiden [ts. totaaliobjektin ja vastaavan »ainesanaisten tai monikollisen määräisen partitiiviobjektin] kannattamat kommunikatiiviset merkitykset suhtautuvat toisiinsa kuten täydellisen samatarkoitteisuuden takaaminen ja »ainakin jokin samatarkoitteisuus ennestään tunnetun kanssa» (eli »täydellisen samatarkoitteisuuden taakuun puuttuminen»). »Kokonaisuus suhteessa ennestään tiedettyyn» on sisällöllisesti kyllä aika oikea mutta ei sovi terminä hyvin tähän kaavaan. Lisäksi, kuten kaniiniesimerkkimme osoittaa, »ainakin jokin identtisyys» käsittää myös pelkän samanlaisuuden. »Kokonaisuus» ei ilmaise tätä vivahdetta. Siksi luovomme sisällöllisesti väärän »osan» ohella myös sisällöllisesti oikeammasta »kokonaisuudesta». (S. 30—.)

Ensimmäisessä lauseessa tarkoitetaan, että ja-sanaa edeltävä käsite (»täydellisen - -») vastaa TO:ta ja ja-sanaa seuraava käsite (»ainakin - - eli - - puuttuminen») PO:ta. Kaniiniesimerkki on seuraavanlainen: (70) *Merivosot jättivät saareen kymmenen kaniinia.* (71) *Vuoden kuluttua ne löydettiin naapurisaaresta.* (72) *Vuoden kuluttua niitä löydettiin kaikista naapurisaarista.* (S. 27.) Esimerkkien kommentaarissa sanotaan, että »järjestyksestä 70 72 ei selviä sekään, olivatko otukset samoja, jotka vuosi sitten

jätettiin saareen. Partitiiviobjekti käsittää myös ensimmäisten kaniinien mahdolliset jälkeläiset, joita yhdistää ennestään tunnettuihin vain samanlaisuus, ei indiviaalinen samuus» (s. 29). TO:llisesta sarjasta 70 71 selviää, että »löydettiin kaikki ja juuri samat kaniinit, jotka oli jätetty saarelle», ts. tässä on täydellinen samatarkoitteisuus, ei pelkkä samanlaisuus. Kaniiniesimerkin kommentaaristaahan pitäisi päätellä, että »pelkkä samanlaisuus» koskee vain PO:ta. Mutta mitä mieltä ja arvoa on silloin äskeisen tekstin argumentilla »Kokonaisuus ei ilmaise tätä vivahdetta» (ts. pelkkää samanlaisuutta)? Kokonaisuudestaan on kysymys vain TO:n yhteydessä.

Toisin kuin äsken käsitelty selitys, piirros (s. 31) on selkeä. Objektinominin muodon määrittämiseksi on katsottava 1), onko se »esine» tai »komplekti». (Tarkoituksenmukaisempaa on ilmaista nuo kaksi käsitettä yhdellä sanalla »kokonaisuus». On huomattava, että MMO:n »esineisiin» kuuluvat myös »esineistetyt» »aineet».) Jos on, on 2) katsottava, onko toiminta perfektiiivistä. Jos on, niin on TO; jos ei, PO. 3) Jos nomini ei ole »esine», on katsottava, onko se »määräinen». Jos on, on katsottava 4) »onko täydellinen samatarkoitteisuus ennestään tiedetyn kanssa taattu». (Tämä merkitsee itse asiassa »kokonaisuutta»; MMO:n sivulla 29 sanotaan: »Kokonaisuus» — suhteessa ennestään tiedettyyn — on uskottavaa, se on melkein samaa kuin esittämämme »täsmällinen samatarkoitteisuus ennestään tiedetyn kanssa».) Jos vastaukset kohtiin 3 ja 4 ovat myöntävät ja toiminta on perfektiiivistä, on TO, muussa tapauksessa PO.

Edellisestä seuraa, että todellisuudessa MMO päättyy lopulta yksinkertaiseen sääntöön: TO esiintyy silloin, kun ilmaistaan samalla perfektiiivisyyttä ja nomini käsitetään kokonaisuudeksi. Tässä säännössä on vain se vika, että »perfektiiivisyyden» sijasta oikeampi on »resultatiivisuus». Käsitteet »esine», »komplekti», »määräisyys» ja »samatarkoitteisuus» ovat objektin muotoa määritettäessä turhia. »Määräisyyden» käsite on viron kieli-

oppiin lainattu toisista kielistä. Viron kielen omassa rakenteessa tätä kategoriaa ei ole. Myöskään sanajärjestyksen vaihtelu, johon MMO:n lopussa uudelleen palataan, ei liity määräisyyden ilmaisemiseen vaan pelkästään lausepainotukseen (vrt. ed.). On myös erheellistä tulkita lausepainon ilmaisevan määräisyyttä lauseissa (110) *Aias jalutades kaotas Kati sõrmuse. Leo LEIDIS sõrmuse ja tagas omanikule* (s. 37). *Lõysy* ei ole tässä painollinen sen takia, että se ilmaisee sormuksen määräisyyttä, vaan siksi, että se ilmaisee uutta informaatiota. Väärä on myös selitys, että määräisyyttä ilmaistaan adverbialleilla, joita MMO nimittää pseudoadverbialleiksi. Lauseessa (105) *Leo leidis sõrmuse üles* (s. 36) ei *üles* ilmaise sormuksen määräisyyttä vaan vahvistaa resultatiivisuuden ilmausta. Se että sana toistuu kahdessa peräkkäisessä lauseessa ja merkitsee toisessa lauseessa samaa esinettä tai henkilöä kuin ensimmäisessä, ei tarvitse mitään kieliopillista tunnusta.

Mutta määräisyyden käsitteen lisääminen ei MMO:n mukaan vielä ratkaise objektin ongelmaa. »Sittenkin jää vielä paljon objektin vaihtelutapauksia selvittämättä», osittain »siksi, että epämääräisyys — määräisyys itse on paljon mutkikkaampi, laajempi ja jäsentymättömämpi ilmiö kuin yksinkertaiset esimerkkimme paljastavat» (s. 39). Tämän todisteeksi esitetään vielä muutamia esimerkkejä, jotka todellisuudessa valaisevat erittäin yksinkertaisia lausepaino- ja sanajärjestyksilmiöitä mutta joilla MMO:n mielestä on masentava

seuraus: »Äskeisten esimerkkien valossa pidämme hyvin todennäköisenä, että epämääräisyysdeksi — määräisyysdeksi nimitämällämme ilmiöllä on mutkikas, ehkä hierarkkinen rakenne, joka lähempää tutkittaessa hajoaa useaksi vain paikoin samavaikutuksiseksi ilmiöksi — kenties sellaisiksi vastakohtiksi kuin ”annettu — uusi”, ”identifioitava — identifioimaton”, ”looginen subjekti — looginen predikaatti” yms., jotka eivät lisäksi välttämättä sulje pois toisiaan.» (S. 41.) »Tiivistelmää tehdessään» tekijät säilyttävät kuitenkin »tähänastisen kömpelönlaisen [tekisi mieleni sanoa harhakuvamaisen] määräisyyden — epämääräisyyden» (s. 41).

Valter Tauli

KIRJALLISUUTTA

- ADMANN, A. 1974: Täis- ja osasihitis. — Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I, toimetanud E. Nurm, s. 145 — 178. Tallinn.
- DENISON, NORMAN 1957: The partitive in Finnish. Helsinki.
- KONT, K. 1963: Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn.
- TAULI, VALTER 1968: Totaalobjekt eesti kirjakeeles. — SUST 145 s. 216—224.
- 1980: Eesti grammatika II: lauseõpetus. Uppsala.